

Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 8: Οργάνωση των ομάδων κατά τη Νεολιθική Εποχή

Ερώτημα-κλειδί

- Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής; Ποιοι έπαιρναν τις αποφάσεις;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν διάφορες πτυχές της ζωής των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή, ιδέες και πεποιθήσεις). Σε αυτή τη διδακτική πρόταση, τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν θέματα σχετικά με την οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες – και πιο συγκεκριμένα σχετικά με το μέγεθος αυτών των ομάδων και τη λήψη αποφάσεων.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με το μέγεθος των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο λήψης αποφάσεων στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τη θέση των αντρών και τη θέση των γυναικών στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες)·
- εντοπίζουν το φαινόμενο της ύπαρξης διαφορετικών ιστορικών αναφορών για το ίδιο φαινόμενο (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναστοχάζονται σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο από ένα εύρημα μπορούν να προκύψουν διαφορετικά τεκμήρια λόγω των διαφορετικών ερμηνειών (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια στο τι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Χρωματιστός μαρκαδόρος (highlighter) ή χρωματιστό μολύβι για κάθε παιδί.
- Ψαλίδι (για το πρώτο Φύλλο Εργασίας).
- Φύλλο Εργασίας «Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 91-92).
- Φύλλο Εργασίας «Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στα Νεολιθικά χωριά;» (σ. 93-94).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;» (σ. 95).

- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Επαναφέρουμε το θέμα του μεγέθους των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής. Τα παιδιά αναφέρουν ό,τι θυμούνται, π.χ. ότι οι ομάδες της εποχής εκείνης πιθανόν να αποτελούνταν από τα μέλη μιας οικογένειας μέχρι ομάδες των 100-150 ατόμων. Στη συνέχεια, τα παιδιά κάνουν υποθέσεις για το μέγεθος των ομάδων των ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή. Για να καταλήξουν στις υποθέσεις τους, τα παιδιά καλούνται να λάβουν υπόψη τα όσα ανακάλυψαν μέχρι τώρα για την Νεολιθική Εποχή και, κυρίως, το γεγονός ότι οι άνθρωποι μένουν πια σε **μόνιμους** οικισμούς, καλλιεργούν τη γη και εκτρέφουν ζώα. Αφού τα παιδιά διατυπώσουν τις υποθέσεις τους, διατυπώνουμε το ερώτημα: «Από πού μπορούμε να βρούμε τεκμήρια για τον αριθμό των ανθρώπων στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;»

Δραστηριότητα 1: Πόσοι άνθρωποι ζούσαν στους νεολιθικούς οικισμούς;

«Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;» (σ. 91-92). Το κάθε παιδί έχει στη διάθεσή του 5 κύκλους που αναπαριστούν το μέγεθος 5 νεολιθικών οικισμών εκτός Κύπρου (Ισραήλ και Ιορδανία). Κόβει τους κύκλους και τους βάζει σε σειρά με βάση το μέγεθός τους. Στη συνέχεια τα παιδιά συζητούν - πρώτα στις ομάδες τους και μετά στην ολομέλεια – τη σχέση ανάμεσα στη σειροθέτηση που έκαναν και στους πληθυσμούς που αναγράφονται μέσα στους κύκλους. Τονίζουμε ότι οι αριθμοί που αναγράφονται στους κύκλους είναι αυτοί που υπολόγισαν οι αρχαιολόγοι. Είναι πολύ πιθανόν αρκετά παιδιά να διαπιστώσουν ότι όσο μεγαλύτερος είναι ένας οικισμός τόσο μεγαλύτερος είναι ο υπολογιζόμενος πληθυσμός.

Επίσης, τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιο άραγε να ήταν το κριτήριο των αρχαιολόγων όταν υπολόγιζαν τους πληθυσμούς;». Πιθανότατα, αρκετά παιδιά να αναφέρουν ότι κριτήριο για τον υπολογισμό του πληθυσμού ήταν το μέγεθος του οικισμού.

«Χρησιμοποιώντας τους κύκλους που έκοψα, υπολογίζω τον πληθυσμό των νεολιθικών οικισμών της Κύπρου». Με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας τους, τα παιδιά συγκρίνουν το μέγεθος των 3 κύκλων – οι οποίοι αναπαριστούν το μέγεθος 3 νεολιθικών οικισμών της Κύπρου: (Χοιροκοιλία, Σωτήρα και Σηλλουρόκαμπος) – με τους προηγούμενους πέντε κύκλους, γράφοντας μέσα στον κάθε κύκλο τον πιθανό αριθμό που αντιστοιχεί στον πληθυσμό του συγκεκριμένου οικισμού.

Στη συνέχεια – αν δεν το έχουν ήδη αναφέρει τα ίδια τα παιδιά – επισημαίνουμε ότι οι υπολογισμοί στο Φύλλο Εργασίας τους δεν αντιπροσωπεύουν έναν αριθμό αλλά ένα εύρος αριθμών (π.χ. από 60 μέχρι 100 άτομα). Τα παιδιά σκέφτονται και εισηγούνται τους λόγους για αυτή την επιλογή: «Γιατί δεν μπορούμε να πούμε ακριβώς πόσοι άνθρωποι ζούσαν σε κάθε οικισμό;». Ενθαρρύνουμε διάφορες απαντήσεις, χωρίς να επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας. Είναι αναμενόμενο οι απαντήσεις των παιδιών να κυμαίνονται από πολύ απλοϊκές ιδέες (π.χ. δεν ξέρουμε επειδή δεν ζούσε κανένας αρχαιολόγος εκείνη την εποχή) μέχρι πιο ανεπτυγμένες ιδέες (π.χ. δεν έχουμε πηγές που να μας λένε ακριβώς τον αριθμό των ανθρώπων).

Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να μην αναφέρουν τους λόγους που παρουσιάζονται πιο κάτω αφού, όπως θα δούμε, προϋποθέτουν πιο εξελιγμένες ιδέες που δεν αναμένεται να διαθέτουν ακόμα οι μαθητές και οι μαθήτριες μας. Είναι χρήσιμο όμως να εισηγηθούμε εμείς αυτούς τους λόγους ως εκπαιδευτικοί, ώστε να συνδέσουμε το φαινόμενο που μελετούμε με την έννοια της διαφορετικής ερμηνείας των ευρημάτων που έχουμε ήδη συναντήσει σε προηγούμενα μαθήματα. Θέτουμε, για παράδειγμα ερωτήματα όπως:

- Δύο περιοχές με το ίδιο μέγεθος έχουν πάντοτε τον ίδιο αριθμό σπιτιών;

- Μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι για τον αριθμό των ατόμων που ζουν ή ζούσαν σε ένα σπίτι αν δεν τους συναντήσουμε;

Η έννοια της διαφορετικής ερμηνείας των ευρημάτων είναι πιθανόν να δημιουργήσει την παρανόηση (έστω κι αν τα παιδιά δεν την εκφράσουν) ότι ουσιαστικά δεν μπορούμε να ξέρουμε τίποτα για το μέγεθος των πληθυσμών των νεολιθικών χωριών. Για το λόγο αυτό είναι σημαντικό να διευρύνουμε τη συζήτησή μας με ερωτήματα που δείχνουν ότι – παρόλο που δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι/ες – μπορούμε εντούτοις να κάνουμε διάφορους υπολογισμούς με βάση τα ευρήματα (π.χ. «παρόλο που δεν μπορούμε να ξέρουμε ακριβώς πόσοι άνθρωποι ζουν σε ένα σημερινό σπίτι όπως αυτά δίπλα από το σχολείο μας, αν δεν τους συναντήσουμε, θα ήταν μήπως δυνατόν να ισχυριστούμε ότι σε ένα τέτοιο σπίτι ζουν πάνω από 150 άτομα;»).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, δύο βασικοί λόγοι γι' αυτές τις διαφορετικές εκτιμήσεις είναι: οι διαφορετικές εκτιμήσεις για την πυκνότητα των κτισμάτων σε ολόκληρο τον χώρο ενός νεολιθικού οικισμού· και οι διαφορετικές εκτιμήσεις για τον αριθμό των ατόμων που ζούσαν σε ένα κτίσμα.⁷⁴

Δραστηριότητα 2: Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στα νεολιθικά χωριά;

Με τη βοήθεια των κειμένων στο Φύλλο Εργασίας «Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής στα χωριά;» (σ. 93-94), τα παιδιά μελετούν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις των αρχαιολόγων σχετικά με την πολιτική και κοινωνική οργάνωση των νεολιθικών κοινοτήτων. Αφού τα παιδιά εντοπίσουν τεκμήρια για τις διαφορετικές τοποθετήσεις των αρχαιολόγων – όπως αυτές διαφαίνονται μέσα από τα συγκεκριμένα κείμενα – στη συνέχεια συζητούν τους λόγους για τους οποίους υπάρχει αυτή η διάσταση απόψεων. Η τελευταία αυτή δραστηριότητα μας δίνει την ευκαιρία να παρατηρήσουμε τις ιδέες των παιδιών σχετικά με το φαινόμενο της διαφοράς μεταξύ δύο ιστορικών αναφορών. Στη συνέχεια, μέσα από τη συζήτηση επιδιώκουμε να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριά μας να δουν ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι αρχαιολόγοι διαφωνούν γιατί ερμηνεύουν τα ίδια τεκμήρια διαφορετικά (π.χ. η εύρεση σπιτιών και τάφων που διέφεραν από τα υπόλοιπα ευρήματα ερμηνεύεται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση)· και γιατί χρησιμοποιούν διαφορετικά τη γνώση από τον σύγχρονο κόσμο για να μελετήσουν το παρελθόν.

Στο τέλος, τα παιδιά δίνουν τη δική τους τοποθέτηση, την οποία υποστηρίζουν με επιχειρήματα. Ενθαρρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριά μας να χρησιμοποιήσουν το αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας, ενώ τονίζουμε παράλληλα ότι δεν είναι υποχρεωμένοι/ες να επιλέξουν μια από τις πιο πάνω τοποθετήσεις. Είναι πιθανόν τα παιδιά να συνδυάσουν τις πιο πάνω απόψεις και να ισχυριστούν ότι σε κάποιους οικισμούς είναι πιθανόν να υπήρχε ισότητα και σε κάποιους όχι· ή ότι σε κάποια θέματα στον ίδιο οικισμό υπήρχε ισότητα, ενώ σε άλλα όχι. Οι δύο αυτές τοποθετήσεις αποτελούν επίσης επιστημονικές απόψεις που υποστηρίζονται από διάφορες ομάδες αρχαιολόγων.

Σε κάθε φάση της δραστηριότητας, τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους σε ζευγάρια. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 3: Ποιοι ήταν πιο ισχυροί, οι άντρες ή οι γυναίκες;

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;». Τα παιδιά γράφουν την άποψή τους

---

⁷⁴ Kuijt, I. (2000). People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic, *Journal of Anthropological Archaeology*, 19, σ. 75–102.

στην ατομική τους καρτέλα και την παρουσιάζουν όλα ταυτόχρονα στην ολομέλεια για σχολιασμό.

Στη συνέχεια τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;» (σ. 95), στο οποίο γίνονται αναφορές σε διάφορα ευρήματα και δεδομένα που οι αρχαιολόγοι έχουν υπόψη τους όταν μελετούν το ρόλο των φύλων στη Νεολιθική Εποχή. Αφού μελετήσουν τις πληροφορίες στο συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας, τα παιδιά ξαναγράφουν την άποψή τους στην ατομική τους καρτέλα (χωρίς να σβήσουν την πρώτη τους απάντηση, ώστε να φαίνεται αν άλλαξαν γνώμη). Τα παιδιά επιχειρηματολογούν για τις υποθέσεις τους αντλώντας τεκμήρια από το Φύλλο Εργασίας, αλλά και από τα όσα γνωρίζουν ήδη για τη Νεολιθική Εποχή. Σημειώνουμε τα τεκμήρια που αναφέρουν οι μαθητές και οι μαθήτριες είτε σε τρεις στήλες στον πίνακα (Άνδρες, Γυναίκες, Ίσοι), είτε σε διαφάνεια στον υπολογιστή. Ενθαρρύνουμε τη συζήτηση μεταξύ των παιδιών και τα παροτρύνουμε να σχολιάσουν κριτικά τα επιχειρήματα των συμμαθητών/τριών τους. Τέλος, τα παιδιά καταγράφουν στο Φύλλο Εργασίας την τελική τους απάντηση στην ερώτηση χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Γράφουμε στον πίνακα ή προβάλλουμε τις πιο κάτω προτάσεις και ζητούμε από τα παιδιά να εκφράσουν τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους σε κάθε μια από τις δηλώσεις, σημειώνοντας στην ατομική τους καρτέλα ένα $\checkmark$ ή X:

- Οι αρχαιολόγοι δεν μπορούν να ξέρουν ακριβώς πόσα άτομα ζούσαν σε ένα νεολιθικό οικισμό, αλλά μπορούν να υπολογίσουν περίπου πόσα ήταν.
- Οι αρχαιολόγοι μπορούν να υπολογίσουν ακριβώς τον πληθυσμό ενός νεολιθικού οικισμού.
- Όταν ανακαλύπτουν ένα οικισμό, οι αρχαιολόγοι δεν μπορούν να ξέρουν αν σε αυτόν κατοικούσαν μερικές δεκάδες ή μερικές χιλιάδες άτομα.
- Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν ότι στη Νεολιθική Εποχή υπήρχαν άνθρωποι που ήταν πιο πλούσιοι από τους υπόλοιπους και αυτοί έπαιρναν όλες τις αποφάσεις.
- Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν ότι στη Νεολιθική Εποχή όλοι οι άνθρωποι ήταν ίσοι μεταξύ τους.
- Οι αρχαιολόγοι δεν συμφωνούν για τον τρόπο που λαμβάνονταν οι αποφάσεις στη Νεολιθική Εποχή.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άντρες ήταν πιο ισχυροί από τις γυναίκες.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι γυναίκες ήταν πιο ισχυρές από τους άνδρες.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άνδρες και οι γυναίκες ήταν ίσοι μεταξύ τους.

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί προσθέτει όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες για το σχετικό ερώτημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 20-23)

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 9: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων στη Νεολιθική Εποχή

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιες ήταν οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων (χωριών) της Νεολιθικής Εποχής;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν το μέγεθος και την οργάνωση των ομάδων των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Στο σημερινό μάθημα θα έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες (χωριά) την περίοδο αυτή.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις και αναφέρουν τεκμήρια σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες).
- εντοπίζουν τεκμήρια μέσα από τη μελέτη ευρημάτων (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με τον τρόπο που από ένα εύρημα προκύπτουν διαφορετικά τεκμήρια λόγω των διαφορετικών ερμηνειών (επιστημολογικές έννοιες).
- αναστοχάζονται σχετικά με την ανάγκη να συνδυάζονται διαφορετικές πηγές για την διατύπωση υποθέσεων για το παρελθόν (επιστημολογικές έννοιες).
- αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια στο τι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φωτογραφία με αιχμές βελών από τη Νεολιθική Εποχή.
- Καρτέλες με προτάσεις για τη Νεολιθική Εποχή (ένα σετ για κάθε μαθητή).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;»⁷⁵ (σ. 96).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Συνεργάζονταν μεταξύ τους οι ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;»⁷⁶ (σ. 97).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 24-25).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

---

⁷⁵ Πηγές εικόνων: Αιχμές βελών (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Yiftahel_Pre-Pottery_Neolithic_B_flint_arrowheads.jpg)· Αναπαράσταση του οικισμού στο Σεσκλό (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Α', σελ. 61)· Κρανίο (Current Archaeology, <http://www.archaeology.co.uk/articles/bloody-stone-age-war-in-the-neolithic.htm>).

⁷⁶ Πηγές εικόνων: Στολίδια από κοχύλια (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, <http://www.ime.gr/chronos/01/en/nl/culture/jewellery.html>)· Λεπίδες από οψιανό (Τμήμα Αρχαιοτήτων· Αγγείο με «χτενιστή» διακόσμηση (Cyprus Archaeology, <http://www.cyprus-archaeology.org.uk/periods/neolithic.htm>).

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιες σχέσεις νομίζετε ότι είχαν μεταξύ τους τα διάφορα νεολιθικά χωριά στην Κύπρο; Ποιες σχέσεις είχαν μεταξύ τους τα διάφορα νεολιθικά χωριά σε άλλες περιοχές του κόσμου;». Τα παιδιά διατυπώνουν τις υποθέσεις τους. Δεν επιδιώκουμε «ορθές» απαντήσεις, αλλά ενθαρρύνουμε τα παιδιά να χρησιμοποιούν τεκμήρια στις τοποθετήσεις τους, τα οποία μπορούν να αντλούν από τα όσα έμαθαν στα προηγούμενα μαθήματα, αλλά και από τις συζητήσεις μας στην τάξη.

Δραστηριότητα 1: Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;

Προβάλλουμε (ή τοποθετούμε στον πίνακα ή μοιράζουμε στα παιδιά) τη φωτογραφία που απεικονίζει αιχμές από βέλη της Νεολιθικής Εποχής.⁷⁷ Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στη φωτογραφία φαίνονται λίθινες αιχμές βελών που βρέθηκαν στη νεολιθική τοποθεσία της Αγίας Βαρβάρας στην Κύπρο. Παρόμοια ευρήματα έχουν βρεθεί σε διάφορα μέρη του κόσμου, καθώς και σε άλλους νεολιθικούς οικισμούς της Κύπρου. Στη συνέχεια ρωτούμε τα παιδιά ποια *τεκμήρια* (πληροφορίες) προκύπτουν από τα τεκμήρια αυτά για τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή.

Είναι πολύ πιθανόν αρκετά παιδιά να ισχυριστούν ότι τα βέλη αποτελούν τεκμήρια για το ότι οι νεολιθικές ομάδες ανθρώπων συγκρούονταν μεταξύ τους. Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, επισημαίνουμε ότι τα βέλη μπορεί να χρησιμοποιούνταν για το κυνήγι. Με βάση αυτή την επισήμανση θέτουμε το ερώτημα: «Το ότι οι αρχαιολόγοι έχουν βρει βέλη της Νεολιθικής Εποχής είναι αρκετό για να ισχυριστούμε ότι οι διαφορετικές ομάδες συγκρούονταν μεταξύ τους;».

Τα περισσότερα από τα παιδιά πιθανόν να αναγνωρίσουν ότι χρειαζόμαστε περισσότερα τεκμήρια, τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε μελετώντας κι άλλα ευρήματα (πηγές). Μέσα από αυτή τη συζήτηση επιδιώκουμε να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να δουν ότι συνήθως *για να απαντήσουμε ένα ιστορικό ερώτημα χρειαζόμαστε περισσότερες από μια πηγές*, αφού μια μόνο πηγή μπορεί να δίνει διαφορετικά τεκμήρια (π.χ. τα βέλη μπορεί να είναι τεκμήριο ότι οι άνθρωποι πολεμούσαν μεταξύ τους, αλλά μπορεί και να είναι τεκμήριο ότι απλά κυνηγούσαν).

«Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;». Στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας (σ. 96), τα παιδιά καλούνται να εντοπίσουν τεκμήρια σε κάθε πηγή που απαντούν στο ερώτημα αυτό. Το Φύλλο Εργασίας περιλαμβάνει διάφορες πηγές από τις οποίες προκύπτουν τεκμήρια ότι κατά τη νεολιθική περίοδο υπήρχαν συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες ομάδες ανθρώπων. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και μετά σε ζευγάρια, συζητώντας τα αποτελέσματα της δουλειάς τους. Στη συζήτηση που ακολουθεί στην ολομέλεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

⁷⁷ Πηγή: Ιστοσελίδα <http://santorini-eruption.org.uk/eenc.htm>

Δραστηριότητα 2: Συνεργάζονταν μεταξύ τους οι διαφορετικές ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;

«Εάν οι άνθρωποι των διαφορετικών νεολιθικών χωριών συγκρούονταν μεταξύ τους, είναι μήπως πιθανό, σε άλλες περιπτώσεις, να συνεργάζονταν;». Τα παιδιά μοιράζονται τις απαντήσεις τους, ενώ εμείς τα ενθαρρύνουμε να τις τεκμηριώνουν. Ακολούθως, τα παιδιά αναφέρουν τι είδους ευρήματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τεκμήρια για το ότι υπήρχε συνεργασία.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εργάζονται στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας και προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα: «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Συνεργάζονταν οι διάφορες ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;» (σ.97). Το συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας παρουσιάζει διάφορες πηγές, από τις οποίες προκύπτουν τεκμήρια ότι υπήρχε συνεργασία κατά τη νεολιθική περίοδο ανάμεσα στις ομάδες ανθρώπων. Σε κάθε πηγή, τα παιδιά καλούνται να εντοπίσουν τεκμήρια που να δίνουν απαντήσεις στην πιο πάνω ερώτηση. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και μετά σε ζευγάρια, συζητώντας τα αποτελέσματα της δουλειάς τους. Στη συνέχεια, στην ολομέλεια της τάξης τα παιδιά παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους, χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

Δραστηριότητα 3: Πόσο σίγουροι είμαστε για την οργάνωση των νεολιθικών χωριών και τις σχέσεις μεταξύ τους;

Η δραστηριότητα αυτή αναφέρεται σε θέματα που μελετήθηκαν και στα δύο μαθήματα που αφιερώσαμε στην οργάνωση των ανθρώπων κατά τη Νεολιθική Εποχή. Δίνουμε στα παιδιά καρτέλες με προτάσεις που αναφέρονται στην οργάνωση των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής και τα καλούμε να τις τοποθετήσουν στον πίνακα/στην πινακίδα ανάλογα με το πόσο σίγουρα είναι για την κάθε πρόταση. Στη μια άκρη του πίνακα τοποθετούμε τη λέξη «σίγουρα» και στην άλλη τη λέξη «αποκλείεται». Τα παιδιά χρησιμοποιούν το διάστημα ανάμεσα στις δύο λέξεις για να τοποθετήσουν την κάθε πρόταση, δείχνοντας έτσι τον βαθμό στον οποίο θεωρούν ότι ισχύει η κάθε πρόταση. Για κάθε πρόταση που τοποθετείται στον πίνακα γίνεται συζήτηση στην τάξη, κατά την οποία ενθαρρύνουμε τα παιδιά να τεκμηριώνουν τις επιλογές τους.

Τη Νεολιθική Εποχή στη Χοιροκοιτία κατοικούσαν περισσότερα από 10000 άτομα.

Τη Νεολιθική Εποχή στη Χοιροκοιτία κατοικούσαν περισσότερα από 200 και λιγότερα από 1000 άτομα.

Στα νεολιθικά χωριά όλοι ήταν ίσοι μεταξύ τους.

Στα νεολιθικά χωριά κάποιιοι ήταν πιο πλούσιοι από τους υπόλοιπους.

Στα νεολιθικά χωριά οι άντρες ήταν πιο ισχυροί από τις γυναίκες.

Στα νεολιθικά χωριά οι γυναίκες ήταν πιο ισχυρές από τους άντρες.

Στη Νεολιθική Εποχή οι διάφορες ομάδες ανθρώπων συνεργάζονταν μεταξύ τους.

Στη Νεολιθική Εποχή οι διάφορες ομάδες ανθρώπων συγκρούονταν μεταξύ τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική καρτέλα:

- δύο τεκμήρια για τις συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής·
- δύο τεκμήρια για τη συνεργασία ανάμεσα στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής·

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί συμπληρώνει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*; όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες (και δεν αναφέρονται ήδη).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.